

Олена СТАСЮК,*orcid.org/0000-0002-2986-6321*

кандидат архітектури,

доцент кафедри архітектури та реставрації

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) *olena.stasyuk@gmail.com***Віктор МЕЛЬНИК,***orcid.org/0000-0002-2340-3684*

кандидат історичних наук,

доцент кафедри архітектури та реставрації

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) *Viktor.An.Melnyk@lpnu.ua*

КЕРАМІЧНІ КОМПОЗИЦІЇ В АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ – ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І РЕСТАВРАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕНЬ КЕРАМІЧНОГО ПАННО В ІНТЕР'ЄРІ САНАТОРІЮ «МОРШИН-ПРИКОРДОННИК»)

Керамічний матеріал отримують з глини шляхом її випалу в керамічній печі. Під дією високої температури відбуваються незворотні фізичні і хімічні зміни які перетворюють глину в міцний, твердий, відносно водонепроникний матеріал. Глина це пластична гірська порода, що становить близько 50 % всіх осадових гірських порід земної кори. Глина надзвичайно різноманітна за кольором і хімічним складом. В сирому вигляді глина демонструє надзвичайні пластичні здібності тобто здатна легко утворювати різноманітну задану форму і зберігати цю форму при висиханні та подальшому випалюванні. Завдяки цим властивостям з найдавніших часів глину використовують для виготовлення керамічних виробів – і утилітарних, і декоративних. Кераміка не горить і не підтримує горіння, має високу теплопровідність, не проводить електричний струм.

Вже в давньогрецькому мистецтві художні керамічні композиції часто використовуються в інтер'єрі наприклад у формі декоративних теракотових панелей для облицювання стін. Пізніше в Італії епохи Ренесансу, відбулося відродження декоративної архітектурної кераміки. Особливо популярними були великі медальйони, які використовувалися для прикраси стін будівель. Це була глазурована й поліхромована теракота. З того часу мода на використання кераміки в архітектурі то розцвітала, то згасала, проте традиція ніколи не забувалася.

В 70–80 роках ХХ ст. у Львові сформувалася міцна професійна школа художньої кераміки, найкращі представники якої згуртувалися довкола Львівської експериментальної кераміко-скульптурної фабрики, що мала міцну матеріальну базу. Вона була створена на базі давнішої керамічної артілі, а в 1949 році було відкрито повноцінний окремий керамічний цех. Представники цієї школи виготовляли декоративні композиції для архітектурно-просторового середовища. Зокрема в місті Моршин Львівської області, в санаторії «Моршин-Прикордонник» (стара назва «Пролісок») збережено комплекс мистецького оформлення архітектурного середовища, яке було виконане якраз в цей час. Важливою невіддільною складовою частиною цього архітектурно-мистецького комплексу є масштабне керамічне панно-бювет, стан якого у 2024 році досліджували автори цієї статті. На жаль через своє утилітарне використання і тривалий контакт з мінеральною водою кераміка перебуває місцями в аварійному стані, вимагає проведення професійних реставраційних робіт.

Реставрація подібних керамічних творів мистецтва є складним комплексним завданням. З огляду на велику кількість проблем, які потребують вирішення, а саме: інженерні проблеми збереження основи, механічне руйнування кераміки, відтріскування поливи, засолення керамічної маси, реконструкція прихованих комунікацій та ін. реставрація бювету потребує залучення фахівців із різних галузей та чіткого узгодження послідовності комплексу реставраційних робіт.

Це не лише процес реставрації але й відновлення частини історії Львівщини. Керамічний бювет є важливою частиною архітектурної спадщини, що дозволяє зрозуміти еволюцію модерністського мистецтва в Україні. Унікальність цієї роботи полягає у її художньому баченні, а також у техніці виконання, що робить її невід'ємною частиною культурної ідентичності нашої країни.

Ключові слова: художня кераміка, пам'ятка, реставрація, архітектурно-просторове середовище, керамічне панно.

Olena STASYUK,

orcid.org/0000-0002-2986-6321

Ph.D architecture,

Associate Professor at the Architectute and Conservation Department

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) olena.stasyuk@gmail.com

Viktor MELNYK,

orcid.org/0000-0002-2340-3684

Ph.D history,

Associate Professor at the Architectute and Conservation Department

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) Viktor.An.Melnyk@lpnu.ua

CERAMIC COMPOSITIONS IN THE ARCHITECTURAL-SPATIC ENVIRONMENT – PRESERVATION AND CONSERVATION PROBLEMS (ON THE EXAMPLE OF RESEARCH ON A CERAMIC PANEL IN THE INTERIOR OF THE MORSHYN-PRYKORDONNYK SANATORIUM)

Ceramic material is obtained from clay by firing it in a ceramic kiln. Under the influence of high temperature, irreversible physical and chemical changes take place that transform clay into a strong, hard, relatively waterproof material. Clay is a plastic rock that makes up about 50% of all sedimentary rocks in the Earth's crust. Clay is extremely diverse in color and chemical composition. In its raw form, clay demonstrates extraordinary plastic abilities, meaning it is able to easily form a variety of given shapes and retain this shape during drying and subsequent firing. Due to these properties, clay has been used to make ceramic products—both utilitarian and decorative—since ancient times. Ceramics do not burn or support burning, have high thermal conductivity, and do not conduct electric current.

Already in ancient Greek art, artistic ceramic compositions were often used in interiors, for example in the form of decorative terracotta panels for wall cladding. Later, in Renaissance Italy, there was a revival of decorative architectural ceramics. Large medallions were especially popular, which were used to decorate the walls of buildings. It was glazed and polychrome terracotta. Since then, the fashion for using ceramics in architecture has blossomed and faded, but the tradition has never been forgotten.

In the 70s and 80s of the 20th century, a strong professional school of art ceramics was formed in Lviv, the best representatives of which gathered around the Lviv Experimental Ceramics and Sculpture Factory, which had a strong material base. It was created on the basis of an older ceramic artel, and in 1949 a full-fledged separate ceramic workshop was opened. Representatives of this school produced decorative compositions for the architectural and spatial environment. In particular, in the city of Morshyn, Lviv region, in the sanatorium "Morshyn-Prykordonnyk" (old name "Prolisok"), a complex of artistic design of the architectural environment, which was created at this time, has been preserved. An important integral part of this architectural and artistic complex is a large-scale ceramic panel-pump room, the condition of which was investigated by the authors of this article in 2024. Unfortunately, due to its utilitarian use and prolonged contact with mineral water, the ceramics are partially in a state of disrepair and require professional restoration work.

The restoration of such ceramic works of art is a complicated and complex task. In view of the large number of problems that need to be solved, namely: engineering problems of preserving the base, mechanical destruction of ceramics, cracking of the glaze, salinization of the ceramic mass, reconstruction of hidden communications, etc., the restoration of the pump room requires the involvement of specialists from various fields and clear coordination of the restoration work complex sequence.

This is not only a restoration process but also the restoration of part of the history of the Lviv region. The ceramic pump room is an important part of the architectural heritage, allowing us to understand the evolution of modernist art in Ukraine. The uniqueness of this work lies in its artistic vision, as well as in the technique of execution, which makes it an integral part of the cultural identity of our country.

Key words: *artistic ceramics, art monument, restoration, architectural-spatic environment, ceramic panel.*

Постановка проблеми. Реставрація керамічних творів мистецтва є складним комплексним завданням. Особливо, якщо мовиться про такі керамічні комплекси як бювет-панно в санаторії «Моршин-Прикордонник» (автор С. Качмар) В 70–80 роках ХХ ст. у Львові сформувалася міцна професійна школа кераміки, найкращі представники якої згуртувалися довкола Львів-

ської експериментальної кераміко-скульптурної фабрики, що мала міцну матеріальну базу, була створена на базі давнішої керамічної артілі, а в 1949 році було відкрито повноцінний окремий керамічний цех. Керамічними композиціями були оформлені кафе та ресторани Львова, аптеки, бібліотеки, палаци культури, естетичного виховання, спорту та інші громадські

будівлі міст, містечок і сіл. Ці твори мистецтва сьогодні вже є пам'ятками і потребують захисту. Нажаль багато цих композицій є втраченими. Причини втрат цих композицій є різними. Серед основних можемо назвати байдуже ставлення власників та спадкоємців тих приміщень, в інтер'єрах та екстер'єрах яких знаходилися подібні твори мистецтва, техногенні фактори (замокання, просідання фундаментів будівель, тощо), руйнування самих будівель. Основною ж причиною втрати цих, завжди унікальних, творів мистецтва є нерозуміння їх цінності та неповторності, а також правових механізмів, що забезпечують їх охорону. Вцілілі ж об'єкти з плином часу, внаслідок великого експлуатаційного навантаження, тощо часто зазнають руйнувань, що на даний момент уже не можуть бути зупинені без залучення фахівців-реставраторів, які володіють знаннями й технологіями з реставрації творів мистецтва з кераміки. Реставрація таких об'єктів це збереження архітектурної спадщини а також відновлення частини історії Українського мистецтва.

Аналіз досліджень. Розвиток Львівської професійної школи декоративної кераміки у період з 40-х по 80-ті роки XX ст. широко висвітлений в монографії О. Голубця (Голубець, 1991). В книзі розглядається основні тенденції розвитку художньої кераміки, аналізується доробок художників-керамістів, які працювали в цей час у Львові. Це такі художники як наприклад Тарас Драган, Андрій Бокотей, Тарас Левків, Володимир Панасюк, Неллі Федчун, Роман Петрук, Зеновій Флінта, Іван Франк та багато інших самобутніх митців. Саме цими митцями були створені декоративні композиції для архітектурно-просторового середовища які описані та проаналізовані в книзі. Керамічними композиціями були оформлені кафе та ресторани Львова й інших міст, містечок та сіл. Також різноманітні композиції прикрашали інтер'єри аптек, бібліотек, палаців культури, естетичного виховання, спорту та інших громадські будівлі. Нажаль багато декоративних композицій для архітектурно-просторового середовища, які були створені в 70–80 рр. XX ст. сьогодні є втраченими і сьогодні ми вже не можемо їх побачити, але можемо прочитати про них в монографії О. Голубця.

Останнім часом творцям та творам української, зокрема львівської кераміки присвячено цілу низку статей, зокрема Романи Мотиль (Мотиль 2021), Ореста Голубця (Голубець 2016), Володимира Хижинського (Хижинський, 2011), Зої Чегусової (Чегусова 2016) та інших дослідників. Було проведено низку тематичних виставок, зокрема

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному презентував унікальний мистецький проєкт львівської художньої кераміки «Ретро-виставка кераміки Львівської кераміко-скульптурної фабрики». Вернісаж виставки відбувся 28 червня 2019 року. Також Львівська обласна організація Національної спілки архітекторів України й арт-центр Павла Гудімова «Я Галерея» у Центрі архітектури, дизайну та урбаністики «Порохова вежа» у вересні-жовтні 2020 року здійснили великий виставковий проєкт «Лабіринти ЛКСФ: від тарілки до монументу», що вказує на важливість цього пласту українського мистецтва. Натомість, реставрації кераміки цього періоду присвячено вкрай мало публікацій, що свідчить про потребу подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті. Метою статті є окреслити проблеми збереження і реставрації керамічних панно на прикладі проведених у 2024 році авторами статті досліджень керамічного панно в інтер'єрі санаторію «Моршин-Прикордонник», визначити найпоширеніші причини їх руйнувань і запропонувати алгоритм їх реставрації на основі власного практичного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Вже в давньогрецькому мистецтві кераміка часто використовується в інтер'єрі наприклад у формі декоративних теракотових панелей для облицювання стін. Пізніше в Італії епохи Ренесансу, відбулося відродження декоративної архітектурної кераміки. Особливо популярними були великі медальйони, які використовувалися для прикраси стін будівель. І це була глазурована і поліхромована теракота (Стасюк, Мельник 2017). З того часу мода на використання кераміки в архітектурі то розцвітала, то згасала, проте традиція ніколи не забувалася.

В 70–80 рр. XX ст. у Львові сформувалася міцна професійна школа кераміки, представники якої виготовляли декоративні композиції для архітектурно-просторового середовища. Керамічний матеріал, який використовувався для виготовлення цих композицій був різним за кольором і хімічним складом. Властиво це були різні керамічні матеріали. Найпростішим з цих матеріалів є теракота. Цим терміном ми називаємо предмети виготовлені з кольорових глин і випалені в гончарських печах (Стасюк, Мельник, 2017). Термін «теракота» використовується також для назви природного, коричнево-оранжевого кольору характерного для випаленої глини. Хоча ми говоримо, що глини бувають найрізноманітнішого кольору, але найбільш розповсюдженими є глини, випале-

ний черепок яких є саме коричнево-оранжевого кольору кольору червоної охри, а ще можна сказати теракотового кольору. Найчастіше термін «теракота» використовують для назви виробів з неглазурованої кераміки «теракотового» кольору. Саме з такого матеріалу виготовлені декоративні рельєфи, які колись прикрашали інтер'єри бару «Шоколадний» у Львові (нині – нижній рівень «ресторану Пузата хата» на проспекті Тараса Шевченка). Ці композиції були виконані в 1968 році Романом Петруком (Голубець, 1991). Первісно це були великі теракотові рельєфи вмонтовані в спеціальні ніші цегляної стіни. Композиція створювала своєрідне панно. Сьогодні цього бару вже не існує на його місці функціонує інший заклад громадського харчування. Інтер'єри були реконструйовані, але керамічні рельєфи на стінах збереглися. Шість фігурних композицій сьогодні отримали білі рами і досі прикрашають інтер'єри. З точки зору збереження керамічні рельєфи перебувають в цілком задовільному стані.

Для виконання декоративного керамічного облицювання стін, керамічних панно та настінної пластики малих форм керамістами Львова використовувалися і такі матеріали як технічний фарфор (порцеляна), так звана кам'янамаса і дуже часто шамот. Як зазначає В. Хижинський «у 1963 р. на Львівській експериментальній кераміко-скульптурній фабриці впроваджується нова технологія виробництва з кам'яної маси та шамоту, яка значною мірою зумовлює самотність творів львівських керамстів, відкриває нові перспективи ворчого пошуку» (Хижинський, 2011). Сам факт цього технологічного новаторства активно сприяє формуванню специфічних рис місцевої професійної школи. З шамоту було виконано цілий ряд декоративних панно в інтер'єрах громадських будівель як Львівщини, так і далеко за її межами. Зокрема, можемо згадати, композиції в інтер'єрі кафе «Старий Львів» у Львові, декоративне панно в інтер'єрі аптеки № 318 у Львові, панно у вестибюлі Палацу естетичного виховання учнівської молоді на площі Петрушевича та багато інших творів.

Нажаль сьогодні багато цих композицій є втраченими. Проте в Моршині у санаторії «Моршин-Прикордонник» збережено мистецьке комплексне оформлення архітектурного середовища, яке було виконане в 70–80 роках ХХ століття, і важливою частиною цього архітектурного об'єкта є масштабне керамічне панно-бювет мінеральних вод. Декоративне оформлення бювету виготовлено з шамоту, декорованого емалями (рис. 1).

Рис. 1. Керамічне панно-бювет мінеральних вод у санаторії «Моршин-Прикордонник» фото автора

Мистецька складова невіддільно поєднана з технічною складовою бювету – комунікаціями для подачі, дозування, розподілення приготованих у певній концентрації та належній температурі мінеральних вод. І тому автори цієї композиції, окрім художньо-естетичних проблем взяли на себе також працю з вирішення технічних проблем, та успішно впоралися з цим завданням. На жаль, враховуючи, величезне експлуатаційне навантаження, що виникло внаслідок використання комплексу тисячами гостей оздоровчого комплексу та специфіку агресивного впливу води з високим рівнем мінералізації, керамічний рельєф, з плином часу, зазнав руйнувань, що на даний момент уже не можуть бути зупинені без залучення фахівців-реставраторів, які володіють знаннями й технологіями з реставрації творів мистецтва з кераміки.

Щодо технології виготовлення, то слід сказати, що модульний рельєф створено із пластичної шамотної керамічної маси, складовими частинами якої є вогнетривкі глини тонкого помолу та, власне, шамотна складова різної фракції.

Рис. 2. Приклади пошкоджень керамічного панно-бювет мінеральних вод у санаторії «Моршин-Прикордонник» фото автора

Одним з головних чинників нищення кераміки є вода (рис. 2). У довгій перспективі воду вважають найкращим, найбільш активним розчинником в природі. Якщо щось не розчиняється у воді, то вода має здатність це щось змінювати – розмивати, вимивати, язиво, переносити розчинені солі, тощо. При несприятливих умовах ці процеси призводять до руйнування творів мистецтва з кераміки. Всі керамічні вироби які виконані з сировини в склад якої входять солі, або як в нашому випадку мали контакт з високо мінералізованою водою, містять солі розпущені у воді. Солі кристалізуються в поверхневих порах, зменшують механічну міцність, що приводить до тріскання, розсипання та знищення виробу. І тому першочерговим завданням реставратора є негайне усунення руйнівних факторів, які впливають на твір мистецтва з кераміки та розроблення алгоритму порятунку пам'ятки з врахуванням принципів реставраційної етики.

З огляду на проведені авторами статті дослідження можемо скласти попередню програму реставрації. Послідовність роботи з подібними комплексами, пропонуємо, планувати за таким алгоритмом:

1. Візуальний огляд об'єкта з метою фіксації його стану;
2. Фотофіксація перед початком реставраційних заходів;
3. Фотограмметрія об'єкта;
4. Створення креслення об'єкта та створення картограми втрат;
5. Розробка карти реконструкції втрачених частин на основі вивчених фото-візуальних, архівних матеріалів, тощо;
6. Інженерний огляд та експертиза основи композиції;
7. Розробка технології, вибір методів та підбір матеріалів для проведення реставраційних робіт;

8. Їх апробація на обмеженій ділянці.
9. Роботи з відсолоння несучої конструкції та підлоги;
10. Роботи з відсолоння керамічного панно;
11. Реконструкція втрачених частин підбраною реставраційною масою, що не є шкідливою для твору мистецтва;
12. Реконструкція кольорових полив;
13. Фотофіксація об'єкта після проведення реставраційних заходів;
14. Виготовлення звітної реставраційної документації.

Реставрація подібних керамічних творів мистецтва є складним комплексним завданням. З огляду на велику кількість проблем, які потребують вирішення, а саме: інженерні проблеми збереження основи, механічне руйнування кераміки, відтріскування поливи, засолоння керамічної маси, реконструкція прихованих комунікацій та ін. потребує залучення фахівців із різних галузей та чіткого узгодження послідовності комплексу реставраційних робіт. Також, слід враховувати, що подібні масштабні реставраційні роботи потребують великого часового та матеріального ресурсу.

Висновки. Керамічне панно-бювет авторства Степана Качмара, що збереглося в санаторії є невід'ємною частиною архітектурного-художнього комплексу «Моршин-Прикордонник» (стара назва «Пролісок») і, однозначно, потребує фахового дослідження та подальшої реставрації. Запропонований у статті алгоритм дій опирається на попередні дослідження, проведені авторами статті у 2024 році та досвід практичної реставрації творів мистецтва з кераміки. Такі масштабні твори мистецтва є унікальними і вважаються пам'ятками що потребують фахового захисту та збереження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голубець О. Художня кераміка (1960–1980-ті роки). *Історія декоративного мистецтва України*. У 5 т. / за ред. Г. Скрипник. Київ, 2016. Т. 5. С. 373–381.
2. Голубець О. М Львівська кераміка. Київ : Наукова думка, 1991. 120 с.
3. Мотиль Р. Львівська експериментальна кераміко-скульптурна фабрика як чинник творчого розвитку львівської школи кераміки у другій половині ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 2021. № 1 (157). С. 119–130.
4. Стасюк О. С., Мельник В. А. Твори мистецтва зі штучного каменю: матеріали, технології, основи реставрації. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 124 с.
5. Хижинський В. Становлення львівської школи професійної кераміки (1940–1960 рр.). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. № 1. С. 134–136.
6. Чегусова З. Монументально-декоративна кераміка. *Історія декоративного мистецтва України*. У 5 т. / за ред. Г. Скрипник. Київ, 2016. Т. 5. С. 363–371.

REFERENCES

1. Holubets O. (2016) Khudozhnia keramika (1960–1980-ti roky) [Artistic ceramics (1960s–1980s)]. *Istoriia dekorativnoho mystetstva Ukrainy*, V. 5 / NAN Ukrainy, IMFE im. M. T. Rylskoho. Kyiv, 373–381. [in Ukrainian].
2. Holubets O. (1991) Lvivska keramika [Lviv ceramics]. *Naukova dumka*. Kyiv, 120 p. [in Ukrainian].

3. Motyl R. (2021) Lvivska eksperymentalna keramiko-skulpturna fabryka yak chynnyk tvorchoho rozvytku lvivskoi shkoly keramiky u druhii polovyni XX st. [Lviv Experimental Ceramic and Sculpture Factory as a Factor in the Creative Development of the Lviv School of Ceramics in the Second Half of the 20th Century] *Narodoznavchi zoshyty*. Lviv, 1 (157). 119–130. [in Ukrainian].
4. Stasiuk O., Melnyk V. (2017) *Tvory mystetstva zi shtuchnoho kameniu: materialy, tekhnolohii, osnovy restavratsii* [Works of art made of artificial stone: materials, technologies, basics of restoration] Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky. Lviv, 124 p. [in Ukrainian].
5. Khyzhynskiy V. (2011) Stanovlennia lvivskoi shkoly profesiinoi keramiky (1940–1960 rr.) [The formation of the Lviv school of professional ceramics (1940–1960)] *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*. 1. 134–136. [in Ukrainian].
6. Chehusova Z. (2016) Monumentalno-dekoratyvna keramika [Monumental and decorative ceramics] *Istoriia dekoratyvnoho mystetstva Ukrainy*, V. 5 / NAN Ukrainy, IMFE im. M. T. Rylskoho. Kyiv, 363–371 [in Ukrainian].